

PRIEŠ PENKIOLIKA METŲ

1990 metais vengrų spaudoje buvo gana neobjektyviai atsiliepiama apie atkurtą Lietuvos nepriklausomybę. Daugiausia buvo remiamasi dviem žinių šaltiniais: oficialiąja Maskva ir Lietuvos lenkų žurnalistų teikiama informacija. Maloni išimtis – Budapešto universiteto Folkloristikos katedros vedėjo profesoriaus Vilmoso Voigto straipsnis, paskelbtas populiariame leidinyje „Kapu“ („Vartai“). Profesorius lankėsi tada, kai Maskva buvo paskelbusi Lietuvai ekonominę blokadą. Autoriaus mintys apie to meto Lietuvos gyvenimą pasižymi objektyvumu ir dalykiškumu. Itin savitai vertinama mūsų kultūra (ypač architektūra), paryškkinamas mūsų mokslininkų humanitarų indėlis į nepriklausomybės puoselėjimą. Vertime autoriui sutikus pataisytas vienas kitas mažmožis ar riktas, kai kas palikta (pavyzdžiui, per pirmąjį autoriaus apsilankymą Lietuvoje ant Gedimino pilies bokšto plevėsavo ne raudona, o vadinamoji Tarybų Lietuvos vėliava). Prieš pusantro dešimtmečio paskelbtas straipsnis bus įdomus ir šių dienų skaitytojui.

Vitas Agurkis

ATGIMSTANTI LIETUVA

Vilmosas Voigtas

Taip vadinasi tas nuostabaus grožio fotografijų albumas, į kurį sudėtos praėjusių metų, kitaip sakant, nepriklausomybės keliu pasukusios valstybės nuotraukos iš oro. Šita knyga stebina net ir tuos, kurie tariasi pažįstą Lietuvą. Daugybių daugybė ežerų ežerėlių, salų salelių, miškų ir parkų. Tarp jų pilys, bažnyčios, rūmai – Europos baroko ir klasicizmo nematyti ir ne per didžiausi, bet nepamirštami kūriniai. Tiesiog neįtikėtina, kad visa tai galėjo išlikti po tokio ilgo svetimųjų valdymo...

Kaip čia pasakius – gal ir ne visai taip. Pirmą kartą patekau į Lietuvą prieš porą dešimtmečių, tada irgi netiesiogiai – kaip kinematografininkas (nors toksai niekada nebuvau), nes tik taip galėjau pakliūti į tą kraštą. Neišdildomą įspūdį paliko liaudies kultūros gausa ir tas užsispyrimas, su kuriuo šie turtai buvo ginami ir saugomi. Lietuvių liaudies kultūrą, kalbą, literatūrą tiriantys kolegos greitai tapo bičiuliais. Negalėjome atsistebėti jų darbštumu ir tuo, kad su modernizmu jie buvo susipažinę taip, kaip ir tuo metu lenkai Rytų Europoje. O šiaip įspūdis buvo slogus: kraštas

užklotas dulkėmis, purvu, nešvarumais, visur apsilupęs tinkas. Sostinės Vilniaus svarbiausioje aikštėje arkikatedra buvo paversta meno muziejumi (tenai buvo galima pamatyti nuostabių lietuvių liaudies medžio drožinių, kalvių nukaltų kaimo kryžių). Stepono Batoro įkurtame buvusiam jezuitų universitete (tuo metu tai buvo seniausias Tarybų Sąjungos universitetas) tai pasirodėdavo, tai vėl būdavo uždažomos aukso raidėmis išrašytos marmuro lentos, kurios priminė, kad universitetą įkūrė Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis vengras Steponas Batoras. Liuteronų bažnyčia buvo paversta kino teatru. O ant pilies didžiojo kunigaikščio Gedimino bokšto vėjas pleveno raudoną vėliavą su pjautuvu ir kūju.

Pernai vasarą buvo pasirašyta Vengrijos ir Lietuvos mokslų akademijų bendradarbiavimo sutartis, o šiemet nelaukta atėjo eilė sudaryti sutartis tarp dviejų valstybių etnografijos ir folkloristikos mokslo įstaigų. Praktiniais sumetimais kalbėjomės rusiškai, tačiau mūsų pasirašytas susitarimas buvo ir kuriozas, ir naujovė: tai pirmasis lietuvių ir vengrų kalbomis surašytas galiojantis susitarimas. Jame išdėstyta, kaip bendradarbiausime tirdami dviejų valstybių liaudies kultūrą. Turime ko pasimokyti iš lietuvių bičiulių. Tai jie – jeigu už pagrindą imsime gyventojų skaičių – yra sukaupę bene didžiausią pasaulyje folkloro archyvą. Jie ne tikta kaupia duomenis, bet ir sudeda muziejų lobius, vertingiausias folkloro archyvo dalykus į grandiozinius leidinius. Mums papasakojo, kaip išradingai buvo išleista (dar kolei gyvas buvo Stalinas ir Chruščiovo eros pradžioje) ar dvi dešimtys tomų lietuvių liaudies meno vertybių. Išėjus iš spaudos kone kiekvienam tomui, kildavo skandalas: anot cenzorių, tenai būta pernelyg daug religinių dalykų. Mat lietuviai su lenkais, kaip katalikiškos tautos, lenktyniauja pamaldumu, nors po Antrojo pasaulinio karo partija ir tarybų valdžia uždraudė statyti kryžius ir apskritai mėgino uždrausti religijos praktikavimą. Bene talentingiausi Europos medžio drožėjai buvo skatinami kurti ne religinį meną, o gaminti suvenyrus. Tačiau tokią puikią kultūrą turinčią tautą neįmanoma pergudrauti. Lietuviai buvo paskutiniai Europos pagony (taip buvo, tokia buvo Lietuvos valstybė – nebuvo ji tokia neorganizuota, kokią ją norėtų matyti kitataučiai, – jie apsikrikštijo XIV amžiuje), užtat ir jų mitologijos tyrimai yra rezultatyvūs iki pat šių dienų, tai vertingiausias Europos tautų vietinių tikėjimų vaizdinių raidos dokumentas. Apie visa tai išleista ir monografijų – anksčiau tik lietuviškai, o dabar jau ir angliškai. Tiksliau sakant, leidžiamos pasaulinio garso mokslininko A. J. Greimo (jis kone visą gyvenimą gyvena Prancūzijos žemėje, bet ir šiandien laiko save lietuviu) lietuviškai parašytos knygos. Anksčiau jos buvo leidžiamos svetur, o dabar jo knygą išleido vietinė mokslinės literatūros leidykla, joje pažymėta, kad išleidimo vieta – Vilnius–Chicago. Vien tik vestuvinių dainų rodyklėje [= kataloge], sudarančioje du tomus, sužymėta per 2000 tipų (ne dainų, ne tekstų – jų skaičius siekia daug dešimčių tūkstančių!). Su pavydu ir nuostaba žiūrėjome į tokią liaudies kultūros gausą, neįtikėtiną specialistų kruopštumą ir jų pasiaukojamą darbą (dažnai jie neturėję nė rašomosios mašinėlės, tiesiog ranka rašę turinio santraukas, pastabas!).

Šiandien viskas kitaip. Mes atvykome į Vilnių, kaip rašė Sąjūdžio dienraštis *Lietuvos aidas*, birželio mėnesio penktąją „nepriklausomybės 86-ąją, blokados 48-ąją dieną“. (Kaip provincialai griebėmės Jameso Bondo technikos, mat turėjome vykti

per Maskvą, o tenai nepanorome pasisakyti, kur ir ko važiuojame; mūsų reikalui pasirodė tinkamos lotyniškos raidės – jos ir mums, ir lietuviams įprastos, o Maskvos pasieniečiai ne visada galėjo atskirti pagal taškiukus, paukščiukus ir brūkšniukus, kuris žodis vengriškas, o kuris lietuviškas.) Greitai paaiškėjo, kad senieji žemėlapiai (dar ir šiandien galima jų gauti) – jau dokumentai. Gatvės vėl atkrikštytos (o gal veikia supagonintos – kiekvienas vidurinių amžių karo vadas atgavo senąją savo gatvę). Benzino jau nebuvo. Bet mus vežiojo visur. Kone kasdien bijojome, kad kariškiai gali perimti valdžią jau kitą dieną. Tarybiniai desantininkai buvo įsikūrę toje pat gatvėje, kurioje buvo ir mūsų viešbutis, paprasčiau sakant, iki jų buvo penkios minutės kelio, – jie buvo apsistoję tenai, kur viename aikštės šone yra knygy-nas, o kitame, priešais jį, – vaikų universalinė parduotuvė, taigi jie apsistojo buvu-siame partijos istorijos institute (tarpukario metais tenai buvo lenkų valstybinis bankas) ir partijos komiteto pastate. Įdomūs žmonės pirkė rusiškus laikraščius. Štai gatvėje garsiai kalbėjo rusai, jaunimas bučiavosi ir laukė, kada atidarys *picu* resto-raną (tai žodžio *pizza* vietinis atitikmuo). Beveik visko galima nusipirkti už „miesto pažymėjimą“ [= pirkėjo vizitinę kortelę] ir už talonus. Tiktai knygas, bilietus į kon-certus ir nuostabius „Birutės“ mineralinius vandenis pardavinėjo be jokių apriboji-mų (o turtingiems turistams skirtose parduotuvėse už rublius buvo galima pirkti gintaro, modernios tapybos darbų, kreksinčių pieštukų drožtukų). Bijojome, kad neturėsime ko valgyti. Bet mes čia radome pienu ir sultimis tekantį Kanaaną, pui-kiai padengtus stalus, gardžius valgius, popierines servetėles, žvakes ant stalų, tik-tai alaus nebuvo. Užtat buvo galima gauti šampano (supilstyto į taures). Nors kuniš-ko viščiuko čia ir nemoka pagaminti, bet aš tučiuojau ir visam laikui iškeisčiau siaubingas Budapešto „svečių plikai nupėšančias įmones“ į lietuvių viešbučius – kupinus žavesio, jų išvaizda rodo, kad jie turėtų būti pusės šimtmečio, o gal sykais pusės tūkstantmečio senumo – ir į jų literatūrinės kavines. O kaip čia žmonės kal-ba... Tarsi tai būtų tų žmonių nuosava valstybė. Žinoma, tokios žemos kainos ir tenai negalės ilgai išsilaikyti. Be to, tokioje miškingoje valstybėje nėra popieriaus (tai tarybinis prakeikimas – tų miškų visur esama nuo Sibiro iki Briansko pirmųkš-čių girių), tat laikraščiai čionai iš tikrųjų glausti. Bet žmonės skaito juos ir klauso Lietuvos radijo bei žiūri Lietuvos televizijos laidas. Kai mes tenai viešėjome, Rygo-je buvo surengtas trijų Baltijos valstybių vadovų susitikimas. Lietuvių šeimos vaka-rais daugiausia šnekėdavo apie estą Rūūtelį, latvį Gorbunovą ir, savaiame suprantama, apie lietuvi Landsbergį (ir dar apie ponią Prunskienę, iš praktinės ekonomikos mokslinio tyrimo instituto direktorės tapusią ministre pirmininke). Na, ir apie Jelci-ną – juo žmonės be galo pasitiki. Dėl energetinės blokados labai daug žmonių vaka-rais beveik nejungė elektros, kalbėjosi prieblandoje (buvo birželis, čionai irgi labai gražios ir ilgos „pusiau baltosios“ naktys) ir stebėjo, kas dedasi. Beveik neaptikome tokių žmonių, kurie – kaip barbarų antpuoliui besirengiantys senovės Romos pilie-čiai – nebūtų turėję nedidelio sodo ir jame nebūtų prisiauginę savų daržovių, bulvių. O grybauti visi moka, tat vargu ar pavyks išalkinti lietuvius.

Beje, blokados poveikis gana ribotas. Priešingai negu visame pasaulyje (taip pat ir Vengrijoje) rodomuose vaizduose ir informacijose, nebuvo Vilniuje dviračių.

Dviratis – deficitinė prekė, artimiausia jų gamykla yra Latvijoje, o iš tenai jų neatveža. Tat gatvėmis važinėjo troleibusai ir vaikštinėjo pėstieji. Kursavo ne visi traukiniai (traukinių, kaip ir oro transporto, eismas valdomas iš centro, iš Maskvos). O štai etnografijos muziejuje po atviru dangumi (tasai muziejus kaimo didumo, o gal ir dar didesnis, nepaprastai turtinga įstaiga – kas jos nematė, tas daug ko gyvenime nepatyrė) mus vežiojo su arklių traukiamu vežimu. Taigi lietuvių valstiečio irgi taip jau lengvai nebus galima blokadomis išvartyti iš savo žemės.

Kas pasikeitė, kas atgimė? Buvo gražintos bažnyčios. Kai kada jos sukelia kraupų įspūdį. Štai užrašas pieštuku skelbia pamaldas ant „gražintos“ bažnyčios sienos. Kazimiero bažnyčia iš išorės restauruota, o viduje – pastolių miškas, į ją iš tikrųjų įeiti neįmanoma. Anksčiau buvusioje uždarytoje bažnyčioje klausėmės nuostabaus vargonų koncerto (kad tiktai tų koncertinių vargonų neišardytų į šią bažnyčią sugrižtantys dominikonų vienuoliai!). Universiteto bažnyčia dabar jau ir vėl šventovė. Kurį laiką ji yra buvusi Vilniaus universiteto „muziejus“. Tai buvo tikras įvartis į savo vartus – juk kryžiaus kelio stočių (stacijų) vietoje sukabintuose paveikluose buvo vaizduojama ar šimtas universiteto rektorių, dekanų, garsių profesorių, dauguma jų buvo jėzuitai arba bent jau kunigai. Čia ir dabar rengiami koncertai. Tada, kai mes buvome, koncertavo Vakarų Vokietijos choras tarybinių trėmimų aukoms per tų deportacijų paminėjimo dieną. Sparčiai atstatoma pilis, vis daugiau jos dalių atstatoma. Kaip specialistai mes pakliuvome į šalia katedros vykdomų kasinėjimų teritoriją. Čia mėginama atkasti žemutinę pilį – renesansinę ir lenkų karalių rezidenciją. Mat anuo metu lietuvių valdovai buvo lenkų karaliai. Buvome ir Trakų pilyje ežero saloje. Tai visame Pabaltijyje gražiausia viduriniais amžiais iš plytų sumūryta tvirtovė. Kiek teko (Marburge) matyti senų fotografijų, drąsiai galiu tvirtinti, kad tai grandiozinis statinys, ir jame atkuriamas viskas, kas tiktai kadaise yra buvę šioje vietoje, šiaip ar taip tai praeities įkvėptas atkūrimas. Mes anksčiau atstatėme Žvejų bastioną ir Vaidahuniado rūmus Varošligete, bet tenai ne taip autentiškai atkūrėme savo praeitį.

Tarybinio režimo metais lietuviai irgi kūrė (vienaip ar kitaip) savo kultūros forumus. Modernistinis operos ir baletų teatras, didelė nacionalinė biblioteka, prekybos rūmai, didžioji universalinė parduotuvė – tai vis tarybinės gigantomanijos paminklai. Gyvenvietės ant Vilnių supančių kalvų yra grandiozinės, bet veikiau jau nemokšiškos tarybinės „architektūros“ monumentai. O oro uostas primena karačajų partijos komiteto būstinę ar žąsiukų tvartą. Beje, šalia jo jau statomas priestatas, ir, kaip ir tarpukario Lietuvos laikinojoje sostinėje, Kaune, vėl atstatytas kovotojų už laisvę paminklas (iš tų akmenų, šalia kurių Lietuvos patriotai atidavė savo gyvybes už nepriklausomybę), ir dar keletas paminklų – puikių modernistinių europinio meno laimėjimų. Galime būti tikri, kad naujai atgimusi Lietuva sukurs sau deramų monumentų.

Vengrų istorija irgi tiesiogiai siejasi su lietuvių. Dabar vėl mes turime ko mokytis vieni iš kitų. Atlikome biurokratinę užduotį, kai, išsirengę į šią kelionę, ieškojome galimybių pasikeisti universitetų klausytojais ir lektoriais, bandyti rengti mokslines konferencijas, leidinius, plėtoti bendradarbiavimą. Tarpukario metais tarp

Lenkijos ir Lietuvos praktiškai vyko karas be kraujo praliejimo. Tada mes (buvome lenkų draugai) tikrai negalėjome numanyti, kiek galėtume pasimokyti iš mūsų bičiulių lietuvių atsidėjimo savo darbui. Dabar jau kita padėtis. Mes, būdami nedidelė tauta, turime ką perimti iš mažų Baltijos tautų. Man gėda prisipažinti, kad apstulbau, kai pamačiau, kaip visos institucijos (tikrai pagal tarybinį modelį sukurti Lietuvos istorijos, literatūros, kalbos akademiniai institutai, universitetų katedros) savime susitelkusios virto Lietuvos nepriklausomybės vertybes saugančia tvirtove. Šitokio tautinio požiūrio mums dar trūksta.

Bičiuliai man papasakojo, kaip prasidėjo dabartinis Lietuvos atgimimas. Grįžo namo motina ir nustebo pamačiusi sūnų, universiteto studentą, sėdintį prie siuvamosios mašinos. Sūnus nė neklausiamas pasisakė siuvas Lietuvos vėliavą ir eisiąs į nesankcionuotą mitingą. Paskui sūnų atsilikusi per dvi dešimtis metrų ėjo motina, kad sužinotų, kur dingio sūnus, jeigu jį nusiveš tarybinė milicija. Paskui motiną atsilikęs per dvi dešimtis metrų ėjo tėvas ir vyras, kad ir jisai sužinotų, kur nuvežė visus kitus ir kur reikėtų pamėginti kaulyti, kad juos paleistų. „Kai priėjome aikštę prie katedros, – pasakoja motina, – pamačiau tūkstančius lietuvių nacionalinių vėliavų – o tada už jas dar buvo duodama dešimt metų kalėjimo. Visų jie nesusodins.“ Šitam Lietuvos atgimimui dar nėra nė dvejų metų.

Versta iš: Kapu, 1990, rugs., p. 55–56.

Iš vengrų kalbos vertė *Vitas Agurkis*